

Süleyman Doğanay, Prof.Dr.

1970 yılında Kayseri’de doğdu. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1995). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Sünnetin İtikadda Delil Oluşu” başlıklı teziyle yüksek lisansını (1999), “Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler” konulu teziyle de doktorasını (2006) tamamladı. 2014 yılında doçent, 2020’de profesör oldu. Halen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 815
İSAM Yayınları 51
İlmî Araştırmalar Dizisi 25
© Her hakkı mahfuzdur.

HADİS RİVAYETİNDE RÂVİ TASARRUFLARI VE DOĞURDUĞU PROBLEMLER

Süleyman Doğanay

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütvevelli Heyeti’nin
05.09.2008 tarih ve 2008/26 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Şubat 2009
Üçüncü Basım: Ekim 2022
ISBN 978-625-7069-25-0

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Doğanay, Süleyman

Hadis rivayetinde râvi tasarrufları ve doğurduğu problemler / Süleyman
Doğanay. - 3. bs. - İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ;
Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
276 s. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 815. İSAM Yayınları; 51.
İlmî Araştırmalar Dizisi; 25)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-7069-25-0

İçindekiler

Kısaltmalar • 9

Önsöz • 11

Giriş • 15

I. Konunun Önemi ve Sınırları • 15

II. Araştırmanın Yöntemi • 18

III. Konu ile İlgili Kaynaklar • 18

IV. Tasarrufun Sözlük ve İstilahî Anlamları • 20

A) Sözlük Anlamları • 20

B) İstilahî Anlamı • 22

V. Hicrî III. Asra Kadar Hadis Rivayetinin Durumu • 23

BİRİNCİ BÖLÜM

RÂVİ TASARRUFLARI ve SEBEPLERİ • 29

A) Kasıtsız Olanlar • 31

1. Beşerî Zafiyetler • 31

a) Duyu Organlarından Kaynaklanan Hatalar • 32

b) Hâfıza Kusurları • 36

c) Algı ve Anlamada Sübjektiflik • 40

2. Hadisleri Ezberleme Yükümlülüğünün Olmaması • 46

3. Hadislerin Yazı ile Tesbit ve Rivayetinden Kaynaklanan
Âmiller • 49

4. Bazı Hadislerin Hz. Peygamber'den Dolaylı Olarak Rivayet Edilmesi • 56
5. Hadisin Kısmen İştirilip Resûlullah'ın Maksadına Vâkıf Olunamaması • 61
6. Râvilerin Kültürel Arka Planları • 65
- B) Kasıtlı Olanlar • 69
 1. Râvinin Arap Diline Vukufiyetsizliği • 69
 2. Mâna ile Rivayet • 74
 3. İhtisar Amacı ile Rivayet • 80
 4. İdrâc ve Ziyade ile Rivayet • 83
 5. Rivayette Tesâhül Gösterilmesi • 89
 6. Siyasî Kaygılarla ve Menfaat Temini İçin Rivayet • 94

İKİNCİ BÖLÜM

RÂVİ TASARRUFLARININ DOĞURDUĞU PROBLEMLER ve ÇÖZÜM YOLLARI • 101

- A) Râvi Tasarruflarının Doğurduğu Problemler • 102
 1. Râvi Tasarruflarının Hadisin Sıhhatine Etkisi • 102
 - a) Hadis Lafızlarının İlâve ve Noksanlıklar İçermesi • 103
 - b) Hadislerde İllete Sebep Olması • 111
 - c) Hadislerde Takdim-Tehire Sebep Olması • 120
 - d) Hadis Lafızlarında İ'rab Hatalarına, Tashîf ve Tahrife Sebep Olması • 127
 - e) Sahâbe ve Tâbiîn Sözlerinin Hz. Peygamber'e İsnadı • 133
 - f) Hadislerde İrsâl ve Tedlîse Sebep Olması • 144
 - g) Uydurma Rivayetlere Zemin Hazırlaması • 153
 2. Râvi Tasarruflarının Hadisin Kullanımı Açısından Etkisi • 159
 - a) Fıkhî Hüküm İstinbatında İhtilâfa Sebep Olması • 160
 - b) Hz. Peygamber'in Doğal Davranışının Sünnet Olarak Algılanmasına Sebep Olması • 173
 - c) Hadislerin Lugat ve Nahivde Delil Olmasını Engellemesi • 183
 - d) Hadislerin Temel İnanç Konularında Delil Olarak Alınmasına Engel Teşkil Etmesi • 190
- B) Râvi Tasarruflarından Kaynaklanan Problemleri Çözüm Yolları • 195

1. Râvi Tasarruflarını Tesbit Yöntemi Olarak Metin Mukayesesi • 196
 - a) Hoca-Talebe İlişkisi Bağlamında Mukayese • 197
 - b) Metinlerin Birbiriyle Karşılaştırılması Bağlamında Mukayese • 208
2. Metin İnşası ile İlgili Bazı Prensipler • 218
 - a) Hâricî Tenkit Kuralları • 223
 - b) Dâhilî Tenkit Kuralları • 229

SONUÇ • 239

KAYNAKÇA • 247

DİZİN • 267

Önsöz

İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, bizzat Hz. Peygamber'in teşebbüsü ile koruma altına alınmıştır. Hz. Peygamber tarafından koruma altına alınması hem ezberlemeyi hem de yazı ile kayıt altına almayı ihtiva etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in nesilden nesile intikali de tevâtür yoluyla olmuştur. Bundan dolayı sübût açısından Kur'an, herhangi bir şüphe taşımamaktadır.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini kapsayan hadisler, aslı üzere muhafaza edilip nesilden nesile intikal etme açısından Kur'an mesabesinde değildir. Hz. Peygamber'in, kendi sözlerinin mecliste hazır bulunmayanlara olduğu gibi nakledilmesi yönünde teşvikleri bulunsa da, bir hadisin çeşitli rivayetleri arasında farklılıkların mevcut olması, genel olarak hadislerin sübûtu ve sıhhatinin Kur'an'la eşdeğer olmadığına ispatıdır. Bundan dolayı, hadislerin sübûtu probleminin hadis ilminin en önemli problemlerinden biri olduğunu ifade etmek gerekir.

Dönem olarak birbirinden kesin hatlarla ayırmak mümkün olmamakla birlikte, hadislerin hem şifahî hem de yazılı rivayet aşamalarından geçtiği bilinmektedir. Hadislerin de Kur'an gibi tek metin halinde muhafaza edilerek zamanımıza kadar intikal ettirilememiş olmasına, sözlü kültürün etkisindeki şifahî rivayet olgusunu ve Hz. Peygamber döneminden itibaren yazı ile kaydedilmemiş olmasını gerekçe gösterenler olabilir. Her iki rivayet tarzının da yürürlükte olduğu hicrî ilk iki veya üç asrın şartları dikkate alındığında, şifahî ve yazılı rivayet arasında tercihte bulunmak, birinin diğerinden daha sağlıklı olduğunu ifade etmek güçtür. Zira dönemin şartları gereği, şifahî rivayetin yazılı rivayete göre üstün yönleri ve zaafı mevcut olduğu gibi, yazılı rivayetin de şifahî rivayete göre üstün yönleri ve zaafı mevcuttur. Bundan dolayı, bir tek hadise ait rivayet farklılıklarını gerekçe-

lendirme konusunda, sadece şifahî rivayeti ön plana çıkarmak isabetli bir tavır olmasa gerektir.

Bütün sosyal olgu ve olayların temelinde nasıl ki insan unsuru yer alıyorsa, rivayet farklılıklarını gerekçelendirme ve değerlendirme konusunda da insan olarak râvî unsuru görmezden gelinemez. Her insan gibi beşerî zaafı olan râvîlerin, işitmiş oldukları veya yazdıkları hadisleri olduğu gibi muhafaza ederek kendilerinden sonraki nesillere aktarıp aktarmadıkları, rivayetlere kendi yorumlarını ekleyip eklemedikleri, eksik kavrama veya ilâveler sonucu anlam kaymalarının meydana gelip gelmediği söz konusu olmuştur. İnsan olmaları hasebiyle hata yapmanın imkân ve ihtimal dahilinde olması bakımından sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve sonraki nesiller olmak üzere hiçbir nesli diğerinden üstün tutamayız. İster hata ve yanılma sebebiyle isterse râvinin bilinçli olarak içine girmiş olduğu tutum sebebiyle olsun, tasarrufların hadisin hem lafzını hem de anlamını etkilediği bir gerçektir. Çeşitli kaynaklardan derlenecek olan bir hadise ait varyantlar arasında, râvî tasarruflarının doğurduğu farklılıkları görmek pekâlâ mümkündür. Sebepleri irdelenmediği müddetçe, sadece rivayetler arasındaki farklılıkları görmek, hadis hakkında sağlıklı bir bilgi edinmek ve hadisi anlamak için yeterli olmasa gerektir. Bundan dolayı hadisin rivayetleri arasındaki farklılıkların mahiyetini, kaynağını ve ortaya çıkış sebeplerini sağlıklı bir şekilde tesbit etmek önemlidir. Aksi takdirde sağlıklı bir değerlendirmede bulunmak imkânsız olacaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, sınırları ve kaynaklarıyla ilgili bilgi verdikten sonra, **tasarruf** teriminin sözlük anlamlarından ve bazı hadis ve ricâl kitaplarındaki kullanımından yola çıkarak, hadis rivayetinde neye tekabül ettiğini izah etmeye çalıştık. Ayrıca çalışmaya bir altyapı oluşturması açısından hicrî ilk üç asırdaki hadis rivayetinin genel durumu hakkında kısaca bilgi vermeye gayret ettik. Birinci bölümde, râvî tasarruflarının sebeplerini kasıtlı ve kasıtsız olmak üzere iki ana başlık altında ele aldık. Râvîlerin hadiste yapmış oldukları tasarrufların bazıları, beşerî zafiyetlerden rivayet keyfiyetine varıncaya kadar insanın bilinç düzeyini aşan kasıtsız sebeplere dayanmaktadır. Tasarrufların bazıları da doğrudan hadiste değişiklik yapmaya yönelik olmamakla birlikte, gerisinde insan bilincinin mevcut olduğu kasıtlı sebeplere dayanmaktadır. Bu iki ana sebebin kapsamına giren alt sebepler, hadis usulü ve fıkıh usulü literatüründe çeşitli terimlerle ifade edilmekle birlikte, biz bu

terimleri yeri geldiğinde râvi tasarrufuyla ilgisine işaret etmek suretiyle ele almaya çalıştık. Her bir konunun ele alınışını mümkün olduğu ölçüde örneklerle zenginleştirmeye gayret ettik. Çalışmamızın ikinci bölümünü, râvi tasarruflarının hadisler açısından doğurduğu problemlere ve bunların çözüm yollarına tahsis ettik. Râvi tasarruflarının hadisler açısından doğurduğu problemler, hadisin sıhhatine ve kullanım alanına etkisi itibariyle iki boyutludur. Bunlardan birincisi, sened ve metin olmak üzere doğrudan hadisin yapısıyla ilgili olup, meydana gelen tasarruf bu yapıyı etkilediğinden dolayı tek hadise ait rivayetler arasında farklılıklar ortaya çıkmakta ve bunlardan hangisinin sahih olduğu problemi gündeme gelmektedir. İkincisi, sıhhatle ilgili problemlerden ayrı olmamakla ve temelinde sıhhat problemi yer almakla birlikte, hadisin anlaşılması ve delil olarak kullanımıyla ilgilidir. Râvi tasarruflarının hadisin sıhhati ve kullanım alanıyla ilgili doğurduğu problemlere örnekler vermek suretiyle işaret etmeye çalıştık. Râvi tasarruflarının rivayetler arasında doğurmuş olduğu farklılıklara ve bundan neşet etmiş olan problemlere muhaddislerin kayıtsız kaldıkları düşünülemez. Bu problemlerin farkında olan muhaddisler, hem râviyi hem de aktarmış olduğu hadisleri kontrol altında tutmak için, çözüm yolu olarak da nitelelendirebileceğimiz muâraza veya mukabele sistemini geliştirmişlerdir. Bu sistemde genel olarak hoca-talebe ilişkisi ve hadis metinlerinin birbiriyle karşılaştırılması kontrolün yapılmış olduğunu görmekteyiz. Metin mukayesesesi olarak da isimlendirebileceğimiz muâraza sisteminde muhaddislerin yapmış oldukları işlemleri, maddeler halinde kategorize ederek örnek rivayetlerle irdelemeye çalıştık. Tek hadise ait çeşitli rivayetler arasında görülen metin farklılıklarını değerlendirmeye ve en sahih metni inşa etmeye yönelik, teorik düzeyde yöntem tesbiti denemesi de diyebileceğimiz prensipler koymaya çalıştık.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali Toksarı ile Prof. Dr. Salahattin Polat, Prof. Dr. Turan Koç ve Doç. Dr. Hâbil Nazlıgüle teşekkür ederim.

Süleyman Doğanay
Kayseri 2009